

TÁC ĐỘNG CỦA CÁC CHƯƠNG TRÌNH PHÁT TRIỂN KINH TẾ - XÃ HỘI VỚI NHÀ SÀN NGƯỜI TÀY Ở XÃ TRUNG HÀ

(huyện Chiêm Hoá, tỉnh Tuyên Quang)

LÊ THỊ THÚY HOÀN*

1- Đặt vấn đề

Trung Hà, là một trong những xã vùng cao của huyện Chiêm Hoá, tỉnh Tuyên Quang, nằm cách huyện lỵ trên 30km, có diện tích tự nhiên 10.273ha. Những quả núi thoai thoải nằm cách nhau bởi các thung lũng trù phú, với những ngôi nhà sàn ẩn hiện giữa miên man cây cối xanh tốt bốn mùa, là nét cảnh quan chính của xã. Trung Hà còn là một trong những xã có tỉ lệ dân tộc Tày khá cao - 801 hộ, chiếm 60,6% số hộ toàn xã; còn người dân tộc Kinh ở đây chỉ có 33 hộ, chiếm 2,5% số hộ.

Trong những năm gần đây, Trung Hà thay đổi một cách nhanh chóng cả về diện mạo cảnh quan và đời sống kinh tế. Sở dĩ có sự thay đổi này vì Trung Hà là xã đang đồng thời thực hiện nhiều chương trình phát triển kinh tế - xã hội của Chính phủ (các chương trình lớn như: chương trình 327 thực hiện từ đầu năm 1993; Chương trình 135 được thực hiện trong 2 giai đoạn: Giai đoạn 1 từ năm 1999 đến năm 2005; giai đoạn 2 từ năm 2006 đến năm 2010;

Chương trình 134 từ năm 2004 đến 2009).

Có thể thấy rõ sự đổi thay, phát triển của Trung Hà khi so sánh thực trạng tình hình kinh tế, xã hội của xã trước và sau khi triển khai các chương trình phát triển kinh tế - xã hội này. Đó là điều đáng mừng. Tuy nhiên, trong quá trình này, cũng có những biến đổi về đời sống, văn hóa khiến chúng ta không khỏi băn khoăn, trong đó những biến đổi của "đời sống" di sản văn hóa nhà sàn là một biểu hiện khá rõ nét. Bài viết này muốn dành sự tập trung vào việc phản ánh những biến đổi ấy.

2- Tác động của một số chương trình phát triển kinh tế - xã hội tới "đời sống" nhà sàn

- Chương trình 327: được thực hiện từ đầu năm 1993.

Nội dung của chương trình là thực hiện giao đất, khoán rừng đến từng hộ gia đình. Để chuẩn bị cho chương trình đó, hoạt động khai thác rừng đã được hạn chế một cách triệt để. Rừng và đất rừng được giao khoán cho các hộ gia đình căn cứ theo số lượng nhân khẩu của mỗi hộ. Theo đó, trên mỗi diện tích đất được giao khoán, người dân Trung Hà thực hiện quá trình

nuôi, trồng rừng theo sự quản lý và hướng dẫn của cán bộ nông lâm nghiệp xã. Như vậy, ngoài các loại cây tự nhiên đang phát triển trên đất rừng, người dân được phép trồng thêm một số loại cây nhất định theo sự tư vấn và chỉ đạo của những người có trách nhiệm. Và, họ cũng không được phép tự ý khai thác nguyên liệu trên đất rừng mà mình được giao khoán. Đồng bào chỉ được khai thác nguyên liệu khi cây đủ tuổi trưởng thành, với khối lượng và loại hình nguyên liệu nằm trong phạm vi quy định chung.

Có thể khẳng định chương trình 327 đã tác động nhiều mặt đến đời sống xã hội của người Tày nói chung, nhà sàn người Tày ở xã Trung Hà nói riêng. Chẳng hạn, thực hiện chủ trương phát triển hoạt động khoanh nuôi, bảo vệ rừng trong toàn xã, nhiều diện tích rừng, nhiều vùng đồi trọc được phủ xanh. Người dân ở đây còn phát triển việc trồng rừng kinh tế như: trồng rừng nguyên liệu giấy, nguyên liệu sản xuất đồ dùng đơn giản như: tăm, đũa..., hay các nguyên liệu khác, tạo thu nhập ổn định cho các hộ nghèo, khiến đời sống đồng bào ngày càng được cải thiện.

Điều đáng nói là do những quy định cấm khai thác gỗ rừng một cách cứng nhắc và nghiêm ngặt đã dẫn tới hiện tượng "đóng băng" việc xây dựng nhà sàn ở đây. Thông thường, để có thể dựng được một ngôi nhà sàn, đồng bào Tày ở Trung Hà cần từ 3 đến 8 năm khai thác, tích lũy nguyên liệu từ rừng tự nhiên. Quá trình chuẩn bị cần phải có nhiều thời gian vừa để khai thác, vừa để xử lý nguyên liệu trước khi làm nhà. Từ khi không được phép khai thác rừng, đồng bào Tày ở đây không chỉ khó có điều kiện làm nhà sàn mới, mà ngay cả việc sửa chữa những ngôi nhà sàn cũ cũng gặp nhiều khó khăn. Chẳng hạn, với những phần sửa chữa đơn giản như mái, sàn, vách... thì nguyên vật liệu nằm trong danh mục nguyên liệu tự sản tự tiêu, nên có thể tạm khắc phục. Nhưng, với những phần sửa chữa lớn hơn như: cột, kèo, vì, xà..., nghĩa là những cấu kiện chịu lực chính yếu của ngôi nhà, thì không thực hiện được vì không có nguyên liệu. Hệ quả là, từ năm 1993 đến nay, rất ít nhà sàn mới được xây dựng. Hoặc nếu có, những ngôi nhà sàn này cũng không còn mang đặc trưng cơ bản của nhà sàn người Tày, mà là sự hoà trộn của nhiều yếu tố, cả về nguyên vật liệu cũng như kết cấu

ngôi nhà. Năm 1997, sau khi có Chỉ thị số 286/TTg ngày 2/5/1997 của Thủ tướng Chính phủ về việc tăng cường các biện pháp cấp bách để bảo vệ rừng thì việc quản lý rừng càng được thực hiện chặt chẽ. Thậm chí, một vị lãnh đạo xã Hà Lang (xã liền kề với Trung Hà) bị kỷ luật, đình chỉ công tác vì đã dựng một ngôi nhà sàn kiên cố (mặc dù không truy xét được toàn bộ nguồn gốc nguyên vật liệu), thì mơ ước xây dựng một ngôi nhà sàn càng trở nên xa vời với hầu hết người dân Tày ở vùng đất này.

- *Chương trình 135*: được thực hiện từ năm 1999, qua 2 giai đoạn: Giai đoạn 1 từ 1999 đến 2005; Giai đoạn 2 từ 2006 đến 2010.

Đây là chương trình quốc gia nhằm phát triển kinh tế, xã hội cho các xã đặc biệt khó khăn ở miền núi và ở vùng sâu, vùng xa trong toàn quốc. Chương trình đã tập trung đầu tư cho 7 hạng mục công trình cơ bản như: xây dựng hạ tầng về giao thông, thủy lợi nhỏ, nước sinh hoạt, trường học... Chương trình cũng chú trọng hỗ trợ thêm ngân sách để khai hoang tạo quỹ đất, đồng thời, hỗ trợ nguồn vốn sản xuất gắn với chế biến, tiêu thụ sản phẩm, vốn quy hoạch, sắp xếp lại dân cư ở những nơi cần thiết.

Kết quả thực hiện chương trình 135 đã thực sự góp phần đưa diện mạo của xã Trung Hà thay đổi nhanh chóng. Con đường đất lầy lội với những vết bánh xe trâu ngày nào được thay thế bằng con đường nhựa dài thẳng tắp nối từ huyện lỵ Chiêm Hoá đến tận gần cuối xã. Đường điện được nối đến những điểm xa nhất của xã. Sóng truyền hình và sóng điện thoại di động cũng đã được phủ hầu khắp các điểm trong xã, đưa người dân tiếp cận gần hơn với những thông tin thời sự trong nước và quốc tế. Nhiều trường học đã và đang được sửa sang, xây mới. Chương trình 135 cũng đã giúp xã xây dựng được một hợp tác xã mây tre đan trên cơ sở sử dụng nguyên liệu có sẵn tại địa phương như: cây guột, cây mây, cây dăng... Cũng từ chương trình 135, đồng bào có điều kiện tiếp thu các tiến bộ khoa học kỹ thuật, thực hiện việc thâm canh tăng vụ, tăng năng suất cây trồng, vật nuôi, tăng giá trị sản lượng trên một đơn vị diện tích.

Có điện, đường, trường, trạm, đời sống được nâng cao, người dân Trung Hà có điều kiện di chuyển, tiếp cận, lựa chọn nhiều sản phẩm của

thời đại công nghiệp. Rất nhiều người lựa chọn các kiến trúc nhà ở mới; một số ngôi nhà cao tầng mọc lên. Ngay cả trụ sở Ủy ban và văn phòng của bộ máy công quyền xã cũng đã và đang xây dựng hiện đại từ nguồn vốn ngân sách Nhà nước. Nếu tính về chi phí cho một ngôi nhà thì dựng nhà sàn tốn kém hơn là làm nhà trệt (dù là nhà xây hay nhà đất). Mặt khác, nguyên vật liệu làm nhà đất, hoặc nhà xây rất sẵn, lại không chịu sự quản lý của chính quyền, do vậy, nhà sàn ở Trung Hà dần dần được thay thế bằng những ngôi nhà bê tông kiên cố, hoặc những ngôi nhà đất làm đơn giản nhưng tiện ích. Trước năm 2004, xa hơn nữa là trước năm 2000, khi chưa có bất kỳ dự án nào của Chính phủ được thực hiện ở xã Trung Hà, trên 80% nhà ở của cư dân nơi đây là nhà sàn... một loại nhà sàn đặc trưng của dân tộc Tày, tương đối đồng nhất trong toàn xã cả về chất liệu và kỹ thuật dựng, nhưng đến thời điểm năm 2007, số nhà sàn trên phạm vi toàn xã chỉ còn chiếm khoảng 30%.

- *Chương trình 134*: thực hiện từ năm 2004.

Đây là chương trình thực hiện việc hỗ trợ nhà ở, đất ở, đất sản xuất cho đồng bào dân tộc thiểu số nghèo, đời sống khó khăn, theo Quyết định số 134/2004/QĐ-TTg ngày 20/7/2004 của Thủ tướng Chính phủ. Điểm đặc biệt đáp ứng được nhu cầu và mong mỏi của rất nhiều bà con dân tộc Tày ở Trung Hà là Quyết định 134 nói trên đã cho phép khai thác rừng đối với các đối tượng và hoàn cảnh phù hợp.

Chương trình này đã mở ra cơ hội cho nhiều đối tượng nghèo, đời sống khó khăn tại xã Trung Hà (33 hộ đã được hỗ trợ sửa nhà). Hiện nay có 9 hộ đã và đang được hỗ trợ về nhà ở và đất sản xuất.

Các quy định về việc khai thác rừng nêu rõ:

"Ngoài các tổ chức, lâm trường, doanh nghiệp được UBND tỉnh giao nhiệm vụ thiết kế và khai thác gỗ, các hộ gia đình, cá nhân được UBND tỉnh cho phép khai thác gỗ làm nhà cho gia đình" (Mục 2, Điều 1, Quy định về khai thác gỗ để hỗ trợ nhà ở cho đồng bào dân tộc thiểu số nghèo, đời sống khó khăn theo Quyết định số 134/2004/QĐ-TTg ngày 20/7/2004 của Thủ tướng Chính phủ, gọi tắt là Chương trình 134).

Các khu rừng được phép khai thác là:

- Rừng sản xuất được giao cho hộ gia đình, cá nhân quản lý theo Nghị định số

163/1999/NĐ-CP của Chính phủ.

- Gỗ rừng trồng có nguồn vốn ngân sách Nhà nước (PAM, 327), vốn viện trợ không hoàn lại của các tổ chức quốc tế được Nhà nước giao cho các tổ chức, doanh nghiệp, hộ gia đình, cá nhân quản lý, bảo vệ, sản xuất kinh doanh.

Như vậy, với những hộ gia đình được giao đất, giao rừng từ Chương trình 327, nay có thể khai thác rừng dưới sự quản lý của Nhà nước để phục vụ nhu cầu sửa sang, xây dựng nhà ở của mình. Về loại gỗ, cũng như tuổi của cây được quy định tương đối rõ ràng, nhưng vì khoảng thời gian từ khi triển khai Chương trình 327 (năm 1993) đến khi bắt đầu triển khai Chương trình 134 (năm 2004) là 11 năm, nên hầu như không có loại gỗ tốt nào đủ tuổi khai thác phục vụ vào mục đích làm nhà. Bên cạnh đó, một số hộ đồng bào di dân không có đất vườn rừng, việc cấp quyền sử dụng đất vườn rừng cho các hộ thuộc dự án 327 được thực hiện chưa hoàn toàn đúng quy trình kỹ thuật nên nhiều hộ chưa có vườn rừng để làm kinh tế và khai thác. Tuy nhiên, quy định trên đã mang lại một niềm hy vọng cho những cư dân Tày vốn quen và yêu thích những ngôi nhà sàn truyền thống. Tiếp cận với rất nhiều người dân ở xã Trung Hà, chúng tôi đều thấy bà con tin tưởng vào một ngày không xa, họ có thể có được ngôi nhà sàn từ chính khoảnh rừng của gia đình, từ những nguyên liệu do bàn tay của họ vun trồng.

3- *Thực trạng nhà sàn người Tày ở xã Trung Hà hiện nay và một vài đề xuất ban đầu*

Như đã đề cập ở phần trên, nhà sàn người Tày ở xã Trung Hà hiện nay chiếm khoảng 30% tổng số nhà ở của cư dân Tày toàn xã. Trong những ngôi nhà sàn hiện còn, có thể thấy hầu hết được làm bằng gỗ loại 3, loại 4, thậm chí loại 6, loại 7 như: de, dổi, phay, ràng ràng... Mỗi ngôi nhà chỉ có một vài cột được làm bằng các loại gỗ tốt như: sơn, dâu. Vật liệu lát sàn phổ biến là tre ngọc, mí hoặc bển vững và kỳ công hơn là cọ xẻ. Trước đây, trong xã cũng có một số ngôi nhà sàn kiên cố, được làm bằng những loại gỗ thuộc hàng tứ thiết như: đình, lim, sến, táu, nhưng trong quá trình thay đổi, vì những lý do khác nhau: dựng lại, hoặc tháo dỡ để lấy nguyên liệu... và, hơn thế, do tác động của cơ chế thị trường, nhiều ngôi nhà loại này đã được các chủ nhà bán đi. Vậy là những ngôi nhà sàn quen thuộc, thân thiết của người Tày ở Chiêm

Hoá, theo tháng năm, với nhiều tác động của hiện thực đời sống, đã và đang mất dần.

Nhà sàn của dân tộc Tày, cũng như nhà sàn của các dân tộc thiểu số khác không chỉ chứa đựng các giá trị văn hoá vật thể, mà còn chứa đựng nhiều giá trị văn hoá phi vật thể. Đây là nơi diễn ra các lễ nghi quan trọng liên quan trực tiếp đến chu kỳ vòng đời người, đến nếp sống, đến phong tục tập quán đã được định hình, duy trì qua nhiều thế hệ; nơi gửi gắm những ước vọng, khao khát về một cuộc sống trường tồn, phồn thịnh trước thiên nhiên bao la và huyền bí của từng cá nhân, gia đình và cộng đồng người Tày Trung Hà nói riêng, dân tộc Tày nói chung. Do vậy, việc mất dần các ngôi nhà sàn truyền thống, cũng đồng nghĩa với việc mất dần những giá trị văn hoá - sản phẩm quý giá của du lịch, rất cần được trân trọng. Ông Hoàng Văn Bào - Phó Bí thư Đảng uỷ xã Trung Hà tâm sự: "Đó là sự thật và là điều đáng tiếc. Riêng cá nhân tôi và không chỉ tôi, mà các đồng chí trong Ban Thường vụ Đảng uỷ, thường trực Uỷ ban và nhiều người dân ở đây đều mong muốn có được ngôi nhà sàn. Bởi sống, ở nhà sàn mới là cốt cách, mới là bản sắc của dân tộc chúng tôi. Sống ở nhà sàn vừa tiện ích nhiều mặt, vừa phù hợp với môi trường và sâu xa hơn, là phù hợp với tâm linh dân tộc. Xin đừng nói ở nhà sàn là tốn gỗ, là thiếu vệ sinh nhé. Chúng tôi đang hy vọng, với sự tăng trưởng ổn định về kinh tế như hiện nay, chỉ năm, mười năm nữa ở xã chúng tôi chắc chắn sẽ có nhiều ngôi nhà sàn xinh đẹp, đầy đủ tiện nghi xuất hiện". Bà Vi Thị Hồng, ở tuổi "xưa nay hiếm", trước đây có ngôi nhà sàn to nhất nhì trong xã, nhưng nay đã hư hỏng vì không có nguyên liệu sửa chữa kịp thời (hiện bà đang ở trong ngôi nhà trệt), cũng dãi bày: "ở nhà sàn thích hơn", "Kiểu nhà này không phải của dân tộc tôi, nó tù túng và không thoáng đâu".

Vậy nguyên nhân nào dẫn tới tình trạng số lượng nhà sàn trên địa bàn xã Trung Hà - một di sản văn hóa tiêu biểu và độc đáo của người Tày ở đây cứ giảm dần theo tháng năm?

Qua tìm hiểu bước đầu, chúng tôi nhận thấy có hai lý do cơ bản:

Một là, những điều kiện cần và đủ cho việc duy tu, bảo dưỡng cũng như xây dựng mới các ngôi nhà sàn không còn đầy đủ như trước đây.

Hai là, tác động của môi trường sống, cũng

Lê Thị Thúy Hoàn: *Tác động của các chương trình...*

như tác động của cơ chế thị trường, đã khiến bản thân người dân tộc Tày ở đây đã không tự giữ gìn, "nuôi dưỡng" được ngôi nhà sàn truyền thống của mình.

Và, để khắc phục được tình trạng này, theo chúng tôi, trước hết cần tập trung làm tốt một số việc sau đây:

- Cần tuyên truyền sâu rộng trong cộng đồng cư dân dân tộc Tày để giúp họ có nhận thức đầy đủ về giá trị đặc biệt của di sản văn hóa nhà sàn, từ đó đoạn tuyệt với việc đem bán, hủy hoại (do hữu thức hoặc vô thức) biểu tượng văn hóa độc đáo của chính dân tộc mình. Đồng thời, cũng không khuyến khích dạng thức "thành thị hoá nông thôn" bằng các ngôi nhà cao tầng, ngôi nhà mái bằng vốn xa lạ với đời sống vật chất, tinh thần của bà con nơi đây và xa lạ với cảnh quan núi rừng.

- Động viên, khích lệ bà con hãy trồng rừng, phát triển rừng, bảo vệ rừng một cách bền vững (Đây là việc làm "ích nước, lợi nhà" vì có rừng, bà con sẽ có thu nhập, nâng cao đời sống), đồng thời cho phép (nhưng phải quản lý thật tốt) bà con được khai thác gỗ và các cây rừng khác phục vụ việc xây dựng nhà sàn khi họ có nguyện vọng chính đáng, hợp lý.

- Cần có những giải pháp hữu hiệu nhằm kịp thời ngăn chặn nạn "cháy máu nhà sàn" - mua nhà sàn để dựng lại ở các đô thị hoặc lợi dụng việc mua nhà sàn để hợp thức hóa việc mua gỗ quý tái sử dụng vào những mục đích khác. Hãy nói không với việc mua/bán nhà sàn, dù đó là nhà sàn của người Tày, người Thái hay người Êđê v.v...

- Các phương tiện thông tin đại chúng, nên tăng cường giới thiệu về những ngôi nhà sàn truyền thống của đồng bào các dân tộc thiểu số cũng như giới thiệu những ngôi nhà truyền thống của người Kinh để quảng bá cho di sản kiến trúc quý giá này, đồng thời cảnh báo, răn đe các hành động mua, bán lén lút, trái phép nhà sàn cùng nhiều di sản văn hóa của cộng đồng các dân tộc thiểu số ở miền núi, vùng sâu, vùng xa./

L.T.T.H